

Det forrykte menneske

Jette Møllerhøj

Fortid og Nutid, marts 2008 s. 47-53

Det forrykte menneske. Den psykisk syge i historien ca. 1830-1980 er et omfattende og ambitiøst forsøg på at bidrage til et i dansk sammenhæng stadig ungt og jomfrueligt forskningsområde. I modsætning til åndssvageområdet, som flere af antologiens forfattere tidligere har udforsket, er der fortsat mange aspekter af de sindssyges, psykiatriens og sindssygeanstaltners historie, som vi ved meget lidt om. Antologien introducerer til en række af områdets spændende temaer og til brugen af patientjournaler som kilder i psykiatrihistorisk forskning. Debatanmeldelsen problematiserer imidlertid modstillingen af kulturhistorie og psykiatrihistorie og det diskuteres, hvorvidt antologien indfrier sine egne krav og standarder til en mere helhedsorienteret kulturhistorie om den psykisk syge i historien.

Edith Mandrup Rønn og Inger Hartby (red.): *Det forrykte menneske. Den psykisk syge i historien ca. 1830-1980*. Skippershoved, 2006. 351 s., 248 kr.

Jette Møllerhøj, f. 1972. Cand.mag. i historie og etnografi. Forsvarede i 2006 ph.d.-afhandlingen *På gyngende grund. Psykiatriens praksisser og institutionalisering i Danmark 1850-1920*. Arbejder på projektet *Fra melankoli til depression? Depressionens historie fra 1880 til i dag*, der finansieres af Sygekassernes Helsefond og Weimanns legat.

Psykiatriens historie i Danmark er stadig et forholdsvis uudforsket felt. En antologi, der vil sætte fokus på det forrykte menneske og den psykisk syge i historien over 150 år, er således ikke bare et ambitiøst men også meget relevant initiativ, der falder på et i bogstaveligste forstand tørt sted. Antologien er inddelt i tre hovedtemaer: *Den psykisk syge i historien*, *Hospital & fængsel* samt *Patienternes livshistorie*.

Den psykisk syge i historien

Første del indledes af Edith Mandrup Rønn med artiklen *Forrykthed i fornuftens felt. Kulturhistoriens rolle i kundskaben om den psykisk syge i kultur og samfund*. Heri findes en række overvejelser og programmerklæringer om forholdet mellem psykiatri- og kulturhistorie. Psykiatrihistorien fremstilles her som en snæver diagnose- og behandlingshi-

storie, der kun fokuserer på sygdomme, skiftende diagnoser, udvikling i behandlingsformer samt kendte menneskers sindssygdomme. Heroverfor stiller Mandrup Rønn kulturhistorien, der kendetegnes ved at fokusere på patienten og en "mere holistisk historie om den psykisk syge" (p. 19). Indledningens omdrejningspunkt er således modstillingen af psykiatri- og kulturhistorie. Det gøres klart, at herværende antologi repræsenterer den fyldestgørende kulturhistoriske tilgang, men det er mere uklart, hvem der udgør psykiatrihistorikerne. Der refereres til Selesnick, 1966, samt Edward Shorters *A History of Psychiatry. From the Era of the Asylum to the Age of Prozac*, 1997, men når forfatteren hævder, at de senere års psykiatrihistorie er blevet mere essentialistisk (p. 23), underbygges det ikke med referencer til eksempler på sådanne fremstillinger. Det hedder ligeledes, at "[i]nd imellem læser man psykiatrihistorikere, der synes at mene, at en tilstrækkelig tæt empirisk beskrivelse uden "metapsykiatriske", litterære, socialpsykologiske eller kulturhistoriske dimensioner kommer nærmere på en "sandhed", end når forskeren søger at sætte empiriske data ind i settings, hvor historien om den psykiatriske patient er meget mere end videnskabshistorien om hans sygdom" (p. 22). Også her er det uklart, hvem disse psykiatrihistorikere er. Det er et klassisk og formidlingsmæssigt velfungerende greb at placere sig selv som modsætning og nybryder i forhold til tidligere utilstrækkelig forskning. En sådan modstilling har længe præget den psykiatri- og medicinhistoriske historiografi, men gør det siden Roy Porter & Mark S. Micales antologi *Discovering the History of Psychiatry* fra 1994 ikke mere. Det kan derfor undre, at den bliver hevet op af hatten igen, og at den ene af antologiens redaktører vælger denne noget for-

simplede modstilling, der ikke synes at kunne (eller ville?) rumme hverken den nyere skandinaviske eller engelsksprogede forskning og dennes diskussioner af og opgør med tendensen til at modstille lægers og psykiateres Whig-historieskrivning og revisionistiske bidrag, eller de seneste 10-15 års debatter om en såkaldt ny psykiatrihistorie med andre erkendelsesinteresser og foci.

I modsætning til handicaphistorien og åndssvagevæsenet som flere af antologiens forfattere har arbejdet med, er dansk psykiatris historie stadig et jomfrueligt felt. At skrive sig ind på og af-dække et felt, hvor der ikke er megen forskning at læne sig op ad er imidlertid en svær opgave. Det er et projekt, der let påkalder sig kritik for prioriteringer og udeladelser og anmeldersuk over, hvad der også kunne have været berørt. Det mest interessante er imidlertid, om antologien indfrier, hvad den selv lover og stiller læseren i udsigt i sin titel og indledning, og om den leverer en mere helhedspræget fremstilling frem for den så forkætrede psykiatrihistorie, der ifølge Mandrup Rønn kun giver sig af med "diagnoser, behandlinger og foregangs-mænd" (p. 8).

Første del om den psykisk syge historie består udover Mandrup Rønns indledning af kapitler om "menneskets menneskeliggørelse", dansk og tysk psykiatrikritik, en introduktion til arkivalier med relevans for psykiatrihistoriske studier samt refleksioner over brugen af patientjournaler som kilder. Bidragene er meget forskellige og det er vanskeligt at se hvordan de alle sammen passer ind i et tema om den psykisk syge i historien, da de handler om alt muligt andet end netop de psykisk syge selv.

Verner Beyer Petersen skriver om den moderne psykiatris fødsel og overtager ukritisk Harald Selmers opfattelse af, at det var grundlæggende nyt

at betragte sindssygdom som sygdom. Denne selvforståelse blandt den første generation af læger, der arbejdede på at befæste psykiatrien som et lægevidenskabeligt speciale ses ofte videreført i den klassiske Whig-historieskrivning, men er efterhånden blevet historiseret og problematiseret i flere danske psykiatrihistoriske studier. Samtidig synes Beyer Petersen ret ukritisk at gengive Foucaults tese om den store indespærring, og at der skulle have været en stor sammenblanding af afsindige, kriminelle, fattige, forbrydere og løsgængere i al almindelighed. Også i dette kapitel er det problematisk, at der ikke refereres til centrale forskningsdiskussioner på området, f.eks. Roy Porters arbejder, der har givet anledning til en række diskussioner om indespærringstesens gyldighed udenfor Frankrig. Det undrer ligeledes, at forfatteren ikke præciserer, at der endnu ikke er lavet systematiske undersøgelser af indespærringstesens holdbarhed på dansk empiri.

Hans T. Møllers bidrag handler ikke om de psykisk syge, men om lægfolkelig kritik af psykiatrien, de psykiatriske anstalter, centrale psykiatere og behandlingsmetoder. Hvorfor vi også skal høre om tyske forhold i en antologi, der har Danmark som genstandsområde forbliver uklart og kapitlet lider under dårligt underbyggede påstande og vurderinger af den videnskabelige værdi af datidige psykiateres publikationer (f.eks. s. 74f). Der blev i perioden 1852 til 1915 udover Kurhuset på Sct. Hans Hospital (1860) etableret fem store sindssygeanstalter med et betragteligt antal sengepladser. Hvordan forfatteren kan konkludere, at *"herhjemme oplevede vi ikke den kraftige udbygning af anstaltsvæsenet"* (p. 92) er derfor uklart. Det påstås, at anstalterne ikke spillede nogen rolle som forskningsinstitutioner, men det synes ikke at være undersøgt nærmere. Formule-

ringer som *"Den øvrige lægevidenskab fejrede triumfer igennem hele det 19. århundrede"* (p. 78) og at *"standarden endnu [var] meget langt fra vore dages"* (p. 79) vidner om, at også Hans T. Møller plages af Whig-historiske tendenser og et fremadskridende udviklingssyn, hvor fortiden modstilles nutiden. Hvordan redaktørerne har fundet, at det kan hænges sammen med de indledende kulturhistoriske refleksioner og en passus om at *"vi kan ikke nøjes med en empirisk udviklingshistorie af lægemidlernes opdagelse, ændringen af behandlingen o.s.v."* (p. 24), er en gåde.

Peter Frandsens bidrag *Den arkivaliske virkelighed* indeholder en meget detaljeret gennemgang af kildegrupper fra Middelfart-anstalten og en række oplysninger om retskrav på adgang til arkivalier og personfølsomt materiale. Oplysningerne er utvivlsomt nyttige for studerende eller slægtsforskere, der vil i gang med at undersøge dette område og dets kildemateriale, men spørgsmålet er, om det kan bære et selvstændigt kapitel eller om det med fordel kunne have været indarbejdet i en introduktion?

Birgit Kirkebæk afrunder antologiens første del med en række relevante refleksioner omkring journallæsning. Kirkebæk henter ikke overraskende eksempler fra sit eget forskningsområde, åndssvagevæsenet. Åndssvage kunne godt samtidig have tegn på sindssygdom, men der var fra omkring 1840 en skarp og grundlæggende skelnen mellem sindssygdom og sindssygevæsen og åndssvaghed og åndssvagevæsen. Disse kategorier og fundamentalt forskellige kriterier gør Kirkebæk udmærket rede for indledningsvist. Hvorfor hendes kapitel er placeret i temaet *Den psykisk syge* er derfor uklart, med mindre redaktørerne mener, at kategorien psykisk syge kan appliceres på såvel sindssyge som åndssvage.

Hospital og fængsel

Antologiens anden del er den del af bogen, der tematisk hænger bedst sammen. Dan Ersted Møller skriver her om Viborg-anstalten og dens skift fra at være en anstalt for uhelbredeligt sindssyge til et sindssygehospital, der også modtog helbredeligt sindssyge. Forfatteren beskriver ideerne bag behandlingen af sindssyge i anstalten, ikke mindst beskæftigelsesterapien. Der trækkes linjer helt frem omkring 1980, og derved bliver sidste del af kapitlet noget abrupt og mildest talt overfladisk. Introduktionen af psykofarmakaen i 1950'erne var utvivlsomt "epokegørende" (p. 142) for både patienter, pårørende og personale. Men med til den historie hører også historier om bivirkninger, antipsykiatrisk debat og kritik og et fundamentalt ændret syn på de store statsanstalter. Ersted Møller ender i stedet i en temmelig ukritisk fremskridtsfortælling om Viborg-anstaltens succes. Det er en fortælling der ligger nær op ad anstalternes selvfremsættelse i jubilæumsskrifter, og som ligeså godt kunne være skrevet af de i indledningen så forkætrede (pensionerede) psykiatrichistoriekrivende psykiatere.

Majken Rude Nørups bidrag om Sindssygehospitalet ved Middelfart indeholder nogle gode og informative afsnit om anstaltens personale, dagligdagen på de kroniske afdelinger og patienternes værkstedsarbejde. Psykofarmakaens indtog beskrives også her positivt og der lægges vægt på de efterfølgende moderniseringer af hospitalet. Udviklingen siden 1950'erne frem til ca. 2000 beskrives på en halv side, og man hører intet om baggrunden for distriktspsykiatrien og den markante reducere af sengepladser. Det er som om forfatterne er blevet bedt om at favne for meget og at trække lange linjer frem til i dag uden

at være blevet udstyret med det nødvendige antal sider.

Bjørn Hamre har tilsyneladende ikke haft den samme slags begrænsninger og kommer vidt omkring i beskrivelserne af nervøsitet og neurastheni. Hamre kigger på enkelte sygdomme og kategorier og skiftende heri, og bedriver derved lige præcis "diagnose- og behandlingshistorie" som Mandrup Rønn harcelerer over indledningsvis. Hamre leverer imidlertid en spændende og detaljeret analyse, der illustrerer, hvor nyttigt det kan være at tage afsæt i en enkelt kategori eller sygdomsforståelse og bruge den som prisme til at kaste lys over en lang række aspekter af psykiatrisk praksis og samspillet mellem psykiatrien og det omgivende samfund. Det kan undre, at Hamre ikke har trukket på eksisterende dansk forskning om nervøsitet og neurastheni, ligesom det er uklart hvorfor kapitlet er indplaceret i temaet hospital og fængsel. Diskussionerne om nervesanatorier spiller en mindre rolle og det er tydeligt, at Hamre brænder mest for kategorierne og spørgsmålet om den omsigribende nervøsitet.

Egon Petersen leverer i et kapitel om Sindssygehospitalet i Augustenborg en mærkværdig blanding af "undersøgelser, erindringer og refleksioner", der først og fremmest baserer sig på personlige erfaringer som hospitalschef. Oral history og erindringer fra hospitalspersonale kan være en guldgrube, men kræver stor metodisk refleksivitet og en præcisering af, om der er tale om et forsøg på en analyse eller et erindringsbillede af, hvordan verden ifølge Egon Petersen så ud på Augustenborg. Kapitlet handler, viser det sig, også om psykiatrien i Hertugdømmerne og baggrunden for sindssygehospitalet i Vester Vedsted (1923) og indretningen af Augustenborg til sindssygehospital i 1932. Denne redegørelse efterfølges af en række punkttopremser vedrørende

Augustenborgs bygninger og administrationshistoriske afsnit om Direktoratet for Statens Sindssygehospitaller. Herefter springes til spørgsmålet om vilkårene for patienterne i sindssygehospitallerne. Patienternes vilkår afgøres på baggrund af syv kriterier for livskvalitet, som Egon Petersen opstiller og diskuterer ud fra. På baggrund heraf ser Egon Petersen sig i stand til at måle, *"hvorvidt grundlaget for et indholdsrigt, tilfredsstillende og lykkeligt liv var tilstede"* (p. 216). Konklusionen er, at et sådant grundlag var til stede for patienter indlagt på Augustenborg, og at det i forhold til i dag *"gav patienterne et livsindhold, der ligger langt, langt over det mange af dem har i dag i den tilværelse, de skal prøve at håndtere ude i samfundet"* (p. 216). Det er for så vidt prisværdigt, at Egon Petersen forsøger at belyse og nuancere aspekter af det institutionsliv i de store anstalter, der blev gennemkritiseret og efterhånden erstattet af distriktpsychiatriske tiltag. Men Egon Petersens mening om og vurdering af fortidige menneskers livskvalitet er mildest talt ikke særlig interessant. Til gengæld er den metodisk dybt problematisk, og hvordan de to redigerende etnologer har kunnet acceptere, dette forstår jeg ikke.

Antologiens andel del afsluttes med Peter Scharff Smiths oplysende og velkrevne bidrag om isolationsfængsling og sindssygdom. Ifølge undertitlen skal det handle om fanger, fængselslæger og isolationsfængsel; i praksis handler det mere om fængselslæger og isolation end om de fanger, der blev sindssyge af at sidde i isolation. Man kan derfor også fundere over, hvor godt dette kapitel og Scharff Smiths betoning af isolationsfængslingens videnskabshistorie stemmer overens med antologiens indledning og afsværgelse af generelle studier af kategorier, diagnoser, teorier og centrale psykiatere.

Patienternes livshistorie

Mens det efterlyste patientperspektiv ikke er særlig tydeligt i antologiens første to tredjedele, udfoldes det i antologiens sidste del om patienternes livshistorie. Her hører vi i detaljer om en række kvinders sygdomsforløb og forfatterne er meget optaget af sammenhængen mellem kvinders sygelighed og deres arbejdsmæssige belastninger. Også på dette felt er der en omfattende især britisk forskning, der kunne have været med til at nuancere nogle af de hurtige og ikke særligt velunderbyggende konklusioner om årsagssammenhænge, køn og sygdomsmønstre, som især Inger Hartby bringer til torvs. Den feministiske revisionisme og ikke mindst Elaine Showalters tese om en særlig female malady er blevet imødegået og problematiseret i en række studier. Dette synes imidlertid ikke at have anfægtet Hartby, der i øvrigt, ligesom Egon Petersen, mener at kunne udtale sig om fortidige menneskers livskvalitet.

Hanne Thorup Koudal leverer et kapitel om Marie Carlsens livshistorie, der er baseret på analyser af patientjournaler fra indlæggelser på Sct. Hans Hospital og hospitalet i Nykøbing Sjælland. Koudals analyse er noget farvet af, at datidens journalskrivningspraksis måles i forhold til senere standarder. Hun bemærker, at *"i journalen, der er meget lang, savner jeg afsnit som resumé, plan eller konklusion, der undervejs kunne samle op på, hvor man var nået til med patientens diagnose og behandling, og om denne behandling virkede tilfredsstillende"* (p. 258). Nu er det jo ikke en historikers lod at stille krav til kildematerialets karakter og udformning, og det havde været mere relevant at fundere over, hvad journalteksten faktisk kan bruges til og om dens karakter kan siges at være repræsentativ for den eller de respektive journalskrivere og for

journal skrivningspraksis på den pågældende anstalt.

Koudals fremstilling efterfølges af et efterskrift af Mogens Bang, barnebarn til Marie Carlsen, der kommenterer arbejdet med at kortlægge mormoderens sygdomsforløb. Læseren delagtiggøres her i allehånde genvordigheder i arbejdsprocessen; at patientjournaler, ligesom andre håndskrevne kilder, kan være vanskelige at tyde, at det er vanskeligt at forstå de lægevidenskabelige forkortelser og udtryk etc. Vi er efterhånden en del, der har lidelseshistorier og lange forhandlinger med overlæger, der vogtede nidkært over det journalmateriale, vi selv mente at have åbenlys hjemmel til at se. Den slags kan man imidlertid underholde sine medstuderende og kolleger med over frokostbordet eller begræde i sit forskningsnetværk frem for at spilde kostbare tryksider på det.

351 sider senere sidder jeg som læser tilbage med fornemmelsen af, at det måltid, der blev stillet i udsigt i antologiens titel og indledning aldrig rigtig blev serveret. Af og til var der smagsprøver, men mest i form af skueretter, der hurtigt blev båret ud igen. Det virker som om redaktørerne ikke har gjort sig helt klart, hvori antologiens målgruppe består. Når der indledningsvis introduceres så grundigt til feltet og gives detaljerede introduktioner til kildemateriale, adgang til og analytisk håndtering af patientjournaler må det være fordi f.eks. studerende skulle kunne have glæde af bogen i forbindelse med opgaveskrivning. Men hvis antologiens målgruppe er universitetsstuderende, hvordan kan det så være, at den nærmest konsekvent IKKE forholder sig til eller i det mindste har referencer til noget af den nyeste og mest centrale forskning på området?

Det er muligt, at antologiens manglende sammenhængskraft i et vist om-

fang handler om en utilstrækkelig redigering, og at det har været vanskeligt at etablere sammenhæng mellem redaktørernes designer og retningslinjer og hvad de enkelte forfattere havde på hjerte eller har formået at undersøge systematisk i en vis dybde. Antologiens største problem er imidlertid, at dens programerklæring er vanskelig, hvis ikke umulig at indfri, fordi den baserer sig på en besynderlig modstilling af psykiatrihistorie versus kulturhistorie. En række af antologiens bidrag illustrerer, at det er vanskeligt at skrive en bred psykiatrihistorie uden også at kigge på centrale foregangsmænd, diagnoser, sygdomsforståelse, behandlingsteknologi og forandringer heri. Sådanne analyser skal selvsagt ikke stå alene, men bidrage til et samlet nuanceret billede af psykiatri og psykiatrisk praksis og den sociale, kulturelle og politiske kontekst den udfoldede sig i. Med andre ord en kultur- og socialhistorisk psykiatrihistorie, der har blik for såvel praksis som teori, videnskabshistoriske aspekter, for institutioner og individer, sindssygdommens årsager, forklaringer, meningstilskrivninger, behandling og repræsentationer og for psykiatriens personale såvel som patienter. Det er imidlertid som følge af kildesituationen ikke så enkelt at finde frem til historierne om *"den psykisk syge som agerende borger i kultur og samfund"* og *"den almindelige patients vilkår og oplevelser som psykisk syg"*, som Mandrup Rønn ønsker sig (p. 7). Den medicinhistoriske historiografi præges af en lang række diskussioner af denne problematik. Indenfor de psykiatrihistoriske rækker har flere i erkendelsen af vanskelighederne ved at insistere på et rent patientperspektiv i stedet interesseret sig for samspillet mellem patienter, familie, lokalsamfund, læger, psykiatere og den psykiatriske institution i det såkaldte *medicinske møde* (medical

encounter). Det er der kommet mange interessante og nuancerede analyser ud af, ikke mindst Akihito Suzukis *Madness at Home. The psychiatrist, the patient, and the family in England, 1820-1860*, fra 2006. Havde Mandrup Rønn og Hartby ulejligen sig med at kigge lidt rundt i forskningsfeltet havde de nemt fundet nogle kokke, der kunne have inspireret og hjulpet til med at få mere kød og substans på såvel antologiens indledning som dens analyser. I stedet bliver vi spist af med retrospektive diagnostiseringer af fortidige patienters tilstan-

de, tendenser til at tale om sindssygdom, åndssvaghed, nervøsitet og "psykiske tilstande" som det samme, spekulationer om mulige årsagssammenhænge, personlige meninger, generelle administrationshistoriske betragtninger krydret med reminiscenser af historiesyn, der plejer at være reserveret Whig-historieskrivningen. Måltidet – antologien – er omfattende og består af endog mange retter, men man bliver ikke rigtig substantielt mæt, og hvad værre er, desværre heller ikke rigtig klogere på den psykisk syge i historien.